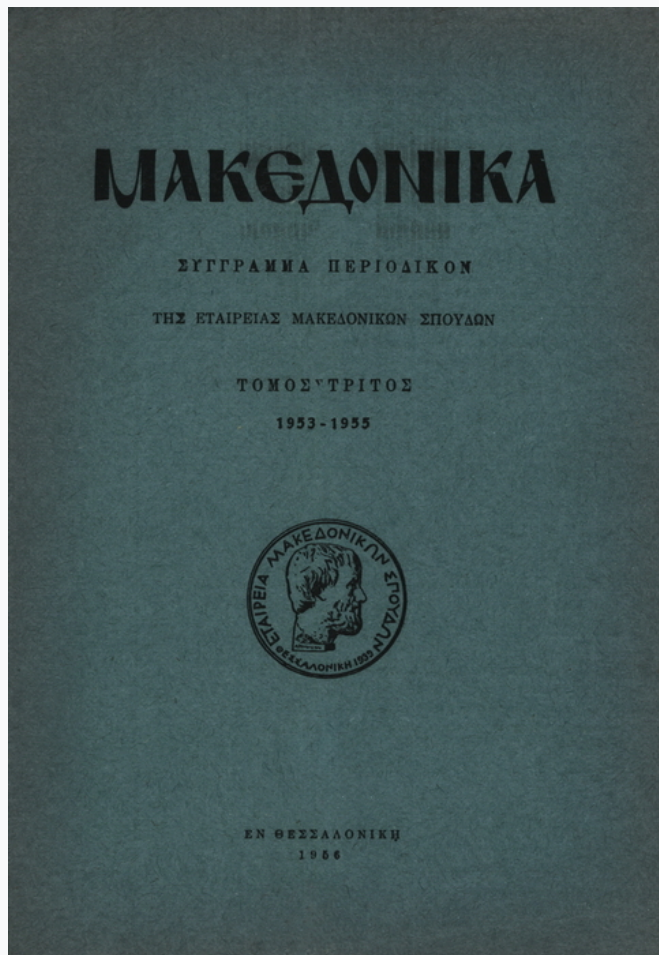

Μακεδονικά

Τόμ. 3 (1956)

Ο "συμβουλευτικός προς τους Θεσσαλονικείς" του Μανουήλ Παλαιολόγου

Βασίλειος Λαούρδας

doi: [10.12681/makedonika.1103](https://doi.org/10.12681/makedonika.1103)

Copyright © 2015, Βασίλειος Λαούρδας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λαούρδας Β. (1956). Ο "συμβουλευτικός προς τους Θεσσαλονικείς" του Μανουήλ Παλαιολόγου. *Μακεδονικά*, 3, 290-307. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1103>

Ο «ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ» ΤΟΥ ΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν προσφάτως δημοσιευθεισῶν πέντε ὁμιλιῶν τοῦ ἐπὶ ταῖς ἐορταῖς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου¹ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἰσιδωρος (1342 - 1396) πλέκει τὸ ἐγκώμιον ἑνὸς παρακολουθοῦντος τὴν ὁμιλίαν τοῦ βασιλέως καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἡ κακοδαιμονία τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁμιλεῖ ὁ ἀρχιεπίσκοπος, εὐρίσκεται πολιορκουμένη ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατ' οὐδένα λόγον ὀφείλεται εἰς τὸν βασιλέα αὐτόν. Ὁ Ἰσιδωρος διατυπώνει ὡς ἑξῆς τὰ κατὰ τὴν παρουσίαν τοῦ βασιλέως αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ. «*Εἰ γὰρ καὶ τὸν πάντα ἄριστον βασιλέα καὶ πολλὰς χάρισι κεκοσμημένον εἰς προστασίαν ἐπιστῆναι παρ' ἐλπίδα τῶν καθ' ἡμᾶς, καὶ ταῦθ' ὅτε τὸν βαρὺν ἡμῖν τοῦ φόρου φόρτον οἱ ἀσεβεῖς ἐπέταξαν ἢ τοῦτον καταθέσθαι ἢ παρ' αὐτῶν σφάττεσθαι, οὐκ εἰς μικρὸν ἡγῆμαι φέρειν καὶ μάτην τοῦτο τῇ προνοίᾳ πεπραγματεῦσθαι· ἢ γὰρ οἴκτου καὶ εὐμενείας ἡμᾶς ὁ θεὸς ἀξιῶν ὅσα καὶ ὁργάνῳ τούτῳ καὶ διακόνῳ τῆς αὐτοῦ περὶ ἡμᾶς χρώμενος βοηθείας τοῦτον κατέπεμψεν ἢ ὁλέθρου δικαίους ὄντας καὶ ἀπωλείας, ὡς ἂν μή τις ἐχέφρονος ἀπουσίαν αἰτιῶτο προστάτου καὶ μεγαλουργοῦ καὶ ταύτην περιαιρῶν τὴν πρόφασιν οὐδὲ τοῦ κρείττονος οὐκ ἔστιν ἢ κατ' ἀνθρώπου ἐστέρησε βουλευτοῦ».² Τὰς φράσεις αὐτὰς τὰς ἀκολουθεῖ θερμὸν ἐγκώμιον τοῦ βασιλέως, μεθ' ὃ ὁ Ἰσιδωρος ἐπιφέρει ὅτι «εἰ δ' ἢ τῶν πραγμάτων νῦν ἀνώμαλος φορὰ πρὸς συστολὴν ἀναγκάζει, οὐ τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ γνώμης τὸ αἷτιον, ἀλλὰ τῆς καιρικῆς τροπῆς νομιστέον τὸ βίαιον».³*

¹ Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ὁμιλίας εἰς τὰς ἐορτὰς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Ἐκδόσεις καὶ εἰσαγωγή ὑπὸ Βασιλείου Λαοῦρδα, «Ἑλληνικά», παράρτημα 5, Θεσσαλονίκη 1954.

² Ἐνθ' ἀν. 31,7 - 17.

³ Ἐνθ' ἀν. 31,32 - 34. Σημειωτέον ὅτι ὑπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα ὁμιλεῖ διὰ τὸν βασιλέα αὐτὸν καὶ ὁ Κυδωνίης, ἀναφερόμενος καὶ αὐτὸς εἰς τὰ ἴδια γεγονότα, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Ἰσιδωρος. «Ἡ γὰρ τῶν βαρβάρων διοικίξει πλεονεξία, ἣν ὥσπερ πῦρ ἐπὶ πάντα χωροῦσαν μόνον θεοῦ καὶ τῆς ἐκείνου δυνάμεως σβέσαι... καὶ ταῦτα μηδὲ τῆς τοῦ βασιλέως ἀρετῆς τι συγχωρηθείσης ὧν προσείλετο πράξαι, ὃν τῆς μὲν προαι-

Ποῖος εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ἐγκωμιαζόμενος βασιλεὺς; Ἀπὸ ἄλλας ἐνδείξεις ἐντὸς τῆς ἰδίας ὁμιλίας του καὶ δὴ ἀπὸ τὴν μνείαν τῶν Ξανθοπούλων, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς αὐτὸς εὐρίσκετο εἰς σχέσεις ἀγαθάς,¹ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος πράγματι, καθὼς γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν, ἦτο ἐν Θεσσαλονίκῃ, καθ' ἣν ἐποχὴν (Ὀκτώβριος 1383) ὠμίλει ὁ Ἰσίδωρος. Δυσκολίας ὅμως δημιουργεῖ ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου χαρακτηρισμὸς τοῦ Μανουήλ ὡς βασιλέως, διότι οὗτος εἶχεν ἀντικατασταθῇ εἰς τὴν μετὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε' συμβασιλείαν διὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Δ' ἥδη ἀπὸ τοῦ 1379, μόλις δὲ τὸ 1391 ἐγένετο καὶ πάλιν βασιλεὺς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ εἰς τὰ σχόλια τῆς ὁμιλίας αὐτῆς τοῦ Ἰσιδώρου ἐδίστασα νὰ συμπεράνω τελικῶς ὑπὲρ τοῦ Μανουήλ καὶ ἐπρότεινα ὡς ἄλλο ἐνδεχόμενον, ὅτι πιθανῶς νὰ πρόκειται περὶ Ἰωάννου τοῦ Ε' τοῦ Παλαιολόγου.² Ὁ δισταγμὸς ὅμως μοῦ φαίνεται τώρα ἀδικαιολόγητος. Ὁ Ἰωάννης ὁ Ε' δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρίσκετο τὸ 1383 ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου παρέμεναν ὁ εἰς τὴν δυσμένειάν του πεσὼν Μανουήλ καί, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ μνεία τῶν Ξανθοπούλων καὶ αἱ μαρτυρίαι περὶ παρουσίας τοῦ Μανουήλ ἐν Θεσσαλονίκῃ, καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἐπολιορκεῖτο,³ τὸ ζήτημα πρέπει νὰ λήξῃ ὀριστικῶς ὑπὲρ τοῦ Μανουήλ.

Πρόβλημα εἰς τὴν ὁμιλίαν τοῦ Ἰσιδώρου εἶναι καὶ ἡ χρονολόγησις της. Διὰ πολλοὺς λόγους, ἀναπτυσσομένους διεξοδικῶς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὰ σχόλια τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου, ἐπρότεινα τὸ 1383. Τὴν χρονολόγησιν αὐτὴν τὴν ἐνισχύει, νομίζω, καὶ ἡ παρεχομένη ἐνταῦθα ἐκδοσις ἀνεκδότου μέχρι τοῦδε ὁμιλίας τοῦ Μανουήλ πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς «*ἡνίκα ἐπολιορκοῦντο*». Ἡ ὑπαρξὶς τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἶναι γνωστὴ πρὸ πολλοῦ. Τὸ ἀνέφερεν ἥδη ὁ Omont εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ περιέχοντος αὐτὸ κώδικος⁴ καὶ ὁ Legrand εἰς τὴν ἐκ τοῦ ἰδίου κώδικος ἐκδοσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μανουήλ Παλαιολόγου,⁵ ἔπειτα δὲ ἀπὸ τὸν Omont καὶ τὸν Le-

ρέσεως δίκαιον ἐπαινεῖν... τὴν δ' ἀποτυχίαν πολλοῖς ἄλλοις ἐξωθεν, οὐκ αὐτῷ λογιζέον». C a m m e l l i G., Démétrius Cydonès, correspondance, Paris 1930, 105.

¹ Ἐνθ' ἀν. 32,1 - 2.

² Ἐνθ' ἀν. 11 καὶ 71 - 72.

³ Πρβλ. διεξοδικῶς L o e n e r t z R., Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leurs correspondances. Échos d' Orient 36, 1937, 271 - 287, 474 - 487 καὶ 37, 1938, 107 - 124.

⁴ O m o n t M., Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, Paris 1888, 3, 97 κ.ε.

⁵ L e g r a n d É., Lettres de l' empereur Manuel Paléologue, Paris 1893, XI. Ὁ Omont, ἀκολουθῶν παλαιότερας περιγραφάς τοῦ ἰδίου κώδικος, ἀποδίδει ἐσφαλμένως τὸ κείμενον εἰς τὸν Δημήτριον Κυδώνην.

grand εἰς τὸ κείμενον αὐτὸ ἀνεφέρθησαν καὶ οἱ Treu,¹ Tafrali, ὅστις καὶ ἐδημοσίευσεν μερικὰς φράσεις,² καὶ ὁ Loenertz,³ χωρὶς ὅμως νὰ προβοῦν εἰς ἔκδοσιν τοῦ. Ἐπὶ πλεόν ὁ Loenertz προέβη καὶ εἰς δύο διαπιστώσεις, ἀφορώσας εἰς ἄλλας ἐνδείξεις καὶ μαρτυρίας περὶ τοῦ κειμένου αὐτοῦ. Οὕτω ἡ ὑπ' ἀριθ. ια' κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Legrand ἐπιστολὴ τοῦ Μανουὴλ συνώδευε τὸ πρὸς τὸν Κυδώνην ἀντίγραφον τοῦ «Συμβουλευτικοῦ» τοῦ Μανουήλ, ἡ δὲ ὑπ' ἀριθ. Cam. 187 ἐπιστολὴ τοῦ Κυδώνη πρὸς τὸν Μανουὴλ περιέχει τὰς περὶ τοῦ ὕφους τοῦ «Συμβουλευτικοῦ» κρίσεις τοῦ Κυδώνη.⁴ Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐκ τῆς πρὸς Κυδώνην ἐπιστολῆς τοῦ Μανουὴλ χωρίον ἄρχεται ἀπὸ τοῦ σημείου, ὅπου ὁ Μανουὴλ λέγει ὅτι ἕως τώρα ἀπέφευγε νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς, ἐπειδὴ δὲν νομίζει ὅτι ἔχει τὰ διὰ τὴν σύνθεσιν μιᾶς καλῆς ὁμιλίας ἀναγκαῖα προσόντα. «Καὶ τοίνυν... στέργειν δεῖν ᾧ ἠθήμεν τὴν σιγὴν καὶ ταύτης ἔχεσθαι ἀπρὶξ καὶ μέντοι γε καὶ εἰχόμεν ὁπόσον οἶσθα χρόνον αὐτός, τὰ εἰωθότα μὴ δεχόμενος γράμματα. Ἄλλ' ἐπειδὴ με τὸ μέγα φίλιτρον καὶ ἡ ἐφάμιλλος τούτῳ εὐμένεια, ἃ τοῖς σοῖς πολίταις τρέφων εἰμί, κατακρατήσαντά με κατὰ κράτος οὐχ οἶόν τε ἀπέφηνεν εἶναι ἐμμένειν τοῖς δεδογμένοις, ἦν γὰρ χρεῖα βουλῆς, καὶ εἶπον τὰ γ' ἐμοὶ δοκοῦντα συνοίσειν τῇ πόλει, ταύτην δὴ τὴν ἤτιαν οὕτε κρύπτομεν ἀπὸ σοῦ καὶ τὸ πόνημα φανεροῦμεν».⁵ Ἐκ τῆς φράσεως «εἶπον τὰ γ' ἐμοὶ δοκοῦντα συνοίσειν τῇ πόλει», ὡς ὀρθῶς διεπίστωσεν ἤδη ὁ Loenertz, εἶναι προφανές ὅτι ὁ Μανουὴλ ἀναφέρεται εἰς τὸν «Συμβουλευτικὸν» πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς, ἡνίκα ἐπολιορκοῦντο. Ἡ πρὸς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν τοῦ Μανουὴλ ἀπάντησις τοῦ Κυδώνη εἶναι ὕμνος πρὸς τὴν συγγραφικὴν δεινότητα τοῦ βασιλέως. «Οὕτω καὶ τῇ δεινότητι καὶ τῷ μέτρῳ καὶ τῷ τῶν πραγμάτων τυγχάνειν καὶ τῷ πανταχοῦ παρρησίᾳ ἐπεικειᾶ μιγνῦναι, ὥσπερ τινὰ Δημοσθένους ἡγῶ τοῖς ἀκούουσιν ἐπιπέμεις. Ὅταν γε μὴν καὶ τὸ τῶν καιρῶν προσλογίσωμαι καὶ ὡς πανταχόθεν περικλυζόμενος καὶ τῶν κυμάτων ὑπὲρ κεφαλῆς αἰρομένων ἐν μέσοις τε τοῖς οἰμώζουσιν καὶ δυομένοις ἐστώς, οὐ μόνον οὐ συγκαταπίπτεις ἐκείνοις... ἀλλ' ὥσπερ ἐν ἀκαδημίᾳ καὶ τοῖς αὐτόθι κήποις καθήμενος, κάλλους τε λόγων φροντίζεις καὶ ταῖς μετὰ τούτων δημηγορίαις τὰ φρονήματα τῶν πολιτῶν ἀνορθοῖς καὶ τῆς ἐλευθερίας ἔχεσθαι πείδεις... χαλεπὸν μὲν γὰρ καὶ ἄλλως, λόγων τε

¹ Treu Max, Demetrios Chrysoloras und seine hundert Briefe, BZ 20, 1911, 110, 1.

² Tafrali O., Thessalonique au quatorzième siècle, Paris 1913, VIII καὶ 70, 2, 74, 1, 133, 3.

³ Loenertz R., ἐνθ' ἀν. 114.

⁴ Loenertz R., Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès, Città del Vaticano 1947, 116.

⁵ Legrand É., Lettres de l'empereur Manuel Paléologue, Paris 1893, 15.

μελέτην καὶ ὀπλων ἄσκησιν συνελθεῖν... ἀλλὰ σύ, τοῦ πολέμου πανταχόθεν περιρρέοντος, ὀητορεύεις, ἐν μέσῃ τε τῇ μάχῃ τὰ τῇ φύσει μαχόμενα φιλονικεῖς διαφυλάττειν... Ἀδὸς δὴ, σῶτερ, τῷ βασιλεῖ τὸν τοῦ πανηγυρίζειν καιρὸν, ἀντὶ τῆς νῦν συμβουλῆς, ὅτε αὐτός τε τοῖς λόγοις φιλοτιμότερον χρήσεται καὶ ἡμεῖς ἡδίων ἀκουσόμεθα, ὥς νῦν γε πολὺ τῆς ἡδονῆς ὑπὸ τῶν ἐμμαντοῦ πολιτῶν ἀφηρεῖσθην, ὁρῶν αὐτοὺς παρακλητικῶν δεομένους πρὸς τὸ τηρεῖν τὴν ἐλευθερίαν».¹

Ὁ Μανουήλ εὐρίσκειτο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ τοῦ 1381 μέχρι τοῦ 1387. Τὸ ἔτος τῆς ἀφίξεώς του μόνον ἐμμέσως εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ συμπεράνωμεν, πιθανῶς ὅμως εἰς τὴν ἀναχώρησίν του ἀναφέρεται γνωστὸν βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα εἰς δύο κώδικας, ἐρμηνευθὲν προσφάτως ὑπὸ τοῦ Loenertz. «Κατὰ τὴν σι' τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς τῆς ι' ἰνδικτιόνος, ἡμέρα Τρίτη, ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην ὁ δεσπότης ὁ Παλαιολόγος μετὰ κατέργον· τῇ ἐνδεκάτῃ τοῦ αὐτοῦ, ἐπὶ ἡμέρα Σαββάτου, ἱππηλάτησαν οἱ Μουσουλμάνοι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην».² Ἐπειδὴ δὲ ἡ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ἤρχισε τὸν Σεπτέμβριον τῇ 1383, ὁ «Συμβουλευτικός» ἀνήκει εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1383 μέχρι τοῦ 1387 ἐποχὴν, εἰς τὴν ἰδίαν δ' ἐποχὴν ἀνήκει καὶ ἡ ὁμιλία Ι τοῦ Ἰσιδώρου, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης παραμένοντος βασιλέως.³

Ἡ ὁμιλία τοῦ Μανουήλ, ἡ ὁποία ἐκδίδεται ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο διασωσάντων ταύτην κωδίκων, Parisinus graecus 3041⁴ καὶ Barberinus graecus 219,⁵ δὲν αὐξάνει τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποτελεῖ ὅμως ἐνδιαφέρουσαν ἐκθεσιν τῶν σκέψεων, αἱ ὁποῖαι ἀπασχολοῦν τοὺς Θεσσαλονικεῖς κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, καὶ εἶναι ἐπὶ πλέον ἀξιόλογον λογοτεχνικὸν μνημεῖον, χαρακτηριστικὸν τῆς μορφώσεως καὶ τοῦ ἥθους τοῦ Μανουήλ.

Ἀμφότεροι οἱ κώδικες, ἔξ ὧν ἡ ἔκδοσις ἐνταῦθα, δέον νὰ χρονολογη-

¹ Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἔχει δημοσιευθῇ ὑπὸ τοῦ M a t h a e i C. F., Isocratis, Demetrii Cydonis et Michaelis Glycae aliquot epistulae. Moscoviae 1776, 43 - 46.

² L o e n e r t z R., Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès, Città del Vaticano 1947, 117,2. Ὁ Tafrali, ἐνθ' ἄν. 239,4, χρονολογεῖ τὸ σημεῖωμα «probablement» τὸ 1345, ἐσφαλμένως ὅμως. Σημειωτέον ὅμως ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸ ἔτος 1387 συσχέτισιν τοῦ σημειώματος αὐτοῦ ὁ κ. Μ. Λάσκαρις μοῦ ἐξέφρασε ζωντὰς ἀμφιβολίας. Διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1387 πρβλ. L o e n e r t z, Manuel κτλ. ἐνθ' ἄν. 478 - 481, καὶ C h a r a n i s P., The capture of Salonica by the Turks, Byzantion 13, 1938, 359 - 361.

³ Εἰδικώτερον ἡ ὁμιλία αὐτῇ τοῦ Ἰσιδώρου δέον νὰ ἔχη ἐκφωνηθῇ τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1383. Πρβλ. Λ α ο ὕ ρ δ α, ἐνθ' ἄν. 72 κ.ἄ.

⁴ O m o n t, ἐνθ' ἄν.

⁵ Λ α μ π ρ ο υ Σ π., Περί τινων βαρβερῶν κωδίκων, NE 5, 1408, 456 - 457.

θῶσι εἰς τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ἔχουν καταγραφῇ μετ' ἰδιαζούσης προσοχῆς καὶ ἀνήκουν, ἂν δὲν σφάλω, εἰς τὸ αὐτὸ βιβλιογραφικὸν ἐργαστήριον.¹ Ὁ Barberinus graecus 219 περιέχει ἔργα ἀποκλειστικῶς τοῦ Μανουήλ, τὴν ἰδίαν δὲ πρόθεσιν ἀναμφιβόλως εἶχε καὶ ὁ συνθέσας τὸν κώδικα Parisinus graecus 3041. Ἄν ὅμως ὁ τελευταῖος αὐτὸς κώδιξ εἶχε διορθωθῇ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Μανουήλ, ὅπως νομίζει ὁ Loenertz,² τοῦτο δὲν φαίνεται βέβαιον. Αἱ ἐπὶ τοῦ κώδικος αὐτοῦ διορθώσεις ἐνδεχομένως προέρχονται ἐξ ἀντιβολῆς τῶν ἐν αὐτῷ κειμένων ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ κωδικογράφου πρὸς ἄλλο καλύτερον πρότυπον. Ἡ ἐνταῦθα ἔκδοσις, λόγῳ τῆς ἰδιοτυπίας τῆς χειρογράφου παραδόσεως, γίνεται κατὰ πιστὴν ἀντιγραφὴν τοῦ κειμένου εἰς ἀμφοτέρους τὰς κώδικας. Αἱ ὀλίγαι σημειώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν τὸ κείμενον, ἐγράφησαν διὰ νὰ ἐπεξηγήσουν μερικὰ ἱστορικῶς ἢ φιλολογικῶς ἐνδιαφέροντα σημεῖα του.

Κατὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς παρούσης ἐκδόσεως εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συζητήσω διάφορα ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Μανουήλ προκύπτοντα ζητήματα μὲ τὸς κ.κ. Στίλπωνα Κυριακίδη, Μ. Λάσκαριν καὶ Λίνον Πολίτην. Ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτὴ συνεργασίας εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ ὠραιότερα χαρακτηριστικά τῆς φιλολογικῆς ζωῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Τ Ο Κ Ε Ι Μ Ε Ν Ο Ν

Sigla codicum: A= Parisinus graecus 3041, ff 47 - 51, saec. XV. B= Barberinus graecus 219, ff 9 - 14, saec. XV.

Συμβουλευτικός πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς, ἡνίκα ἐπολιορκοῦντο.

- A47,B9 1. Ἐδεῖ μὲν, ὦ παρόντες, οἱ τὴν τοῦ Φιλίππου οἰκεῖτε, μὴ ὀψὲ καὶ μόλις τὴν ἐκκλησίαν ταυτηνὴ τὴν μεγάλην, ἥντινα νῦν συνέστημεν, γεγενῆσθαι, ὅπως διαφύγοιμεν αἰσχροῦς δουλεῦσαι βαρβάροις, ἀλλ' ὅπως γε, ὦ ἄνδρες, τὰς πόλεις τὰς ὑφ' ὑμῖν καὶ δίκην οὔσας κύκλου περὶ ὑμᾶς πολεμουμένας
5 ἤδη καὶ πολιορκουμένας διαφυλάττοιμεν ἢ βουλῇ ἀγαθῇ ἢ συμμαχοῦντες δι' ἑαυτῶν ἢ γούν μικρὰ χρήματα ἀναλίσκοντες, εἴ γε ἔδει τοσούτων, εἰ δ' οὖν, ὅπόσ' ἄττ' ἦν ἐν ὑμῖν μὴ φείσασθαι μηδένα ὑμῶν ἐκείνων μηδαμῶς. Ταύταις γὰρ ταῖς πόλεσι τὰ γινόμενα ἀποδιδόντες καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ καταστήσαντες, συναιρομένου θεοῦ καὶ τοῦ πάσης ἀστραπῆς ἀριστέως λαμπροτέρου
10 καὶ ἡμετέρου πολιούχου, ὃς πολλάκις καὶ τοῖς ἐχθροῖς διατελῶν ἐφάνη φοβερός καὶ φανεῖται γε ἔσαεῖ, ἄλλως γὰρ ἔχειν ἡμᾶς αὐτοὺς πεπεισμένους οὔτ' ὅσιόν ἐστιν οὔτε μὴν εὐσεβές, αὐτὰς ἂν εἴχομεν πάντως ἀντὶ τάφρου θαυμαστῆς καὶ ὑπὲρ ἄμαχον τεῖχος καὶ κρεῖττον ἢ πορθηθῆναι. Πλήν, τὴν <τῶν>

13 τῶν om. AB

¹ Πρβλ. τὰς ἐνταῦθα δημοσιευομένας φωτογραφίας, σελ. 294.

² L o e n e r t z R., Manuel Paléologue κτλ. ἐνθ' ἀν. 119.

εἰρημένων πόλεων σωτηρίαν καὶ ὑμετέραν οὖσαν ἀσφάλειαν εἰ παρέλθων
 ἐδίδασκον καὶ γε ἔλεγον λοιπὸν ἀρμόττειν ὑμῖν καὶ συνοίσειν εἰς δύναμιν
 ἐκείναις ἀμύνειν, τᾶμείνω συνεβούλευσ' ἄν καὶ πρὸς γε ἔτι τῶν ἀδυνάτων
 B9v οὐδέν. Οἷς οὖν ἄν εἶπον, ἀναπεπεικέναι τ' ἄν ἡδυνήθην καὶ ἐπη|νέθην. Πε-
 5 ραιτέρω μέντοι προελθεῖν ὑμᾶς καὶ ἃ θαυμάζοντες ἦτε, ταῦτ' εἰς τέλος φέ-
 ρειν ἐθέλειν, οὐκ ἦν τῶν ῥαδίων. Ὡς γὰρ τὰ πολλὰ ἀμελῶς οἱ πλείους
 διάκεινται, ἐπειδὴν οὐκ ὥσιν ἐγγύθεν οἱ φόβοι. Οὕτω πού καὶ ἰατρός, νό-
 σον ὑποσημαίνειν εἰπὼν τοὺς σφυγμούς, τά τε ἄλλα, οἷς τὰς νόσους ἔξεστι
 παῖδας ἰατρῶν προγινώσκειν, τοῦτ' ἀπειλεῖν, καὶ προσαπειλήσας τὸν θάνα-
 10 τον, ὃ πάντες μὲν μισοῦσι, πάντες δὲ καὶ πεφοβήσιν, οὐκ εὐχερῶς ἀναπέ-
 πεικε τῆς προσηκούσης διαιτήσεως ἔχασθαι τοὺς νοσήσοντας. Ἐπειδὴν δ' ἡ νό-
 σος προσβάλλῃ καὶ πολεμῇ καὶ θάνατον μὲν μὴ φέρειν τὴν νόσον, μόνον δὲ
 δυσάπλλακτον λέγων, εἰ μὴ διαιτῶτο καλῶς ὁ νοσῶν, πάντα μὲν ῥᾶστα
 τηνικαῦτα τῷ τῇ νόσῳ χρωμένῳ, ἅπερ δέδοκται τῷ ἰατρῷ, πάντα δὲ ἀγευστά
 15 τε καὶ ἄψανστα τὰ ἡδέα καὶ οὐδέν, ὅτι μὴ τῶν ἐδωδίων τε καὶ ποτίμων
 αὐτῷ, ἅπερ ἄλλων γενομένων πρὸ τῆς νόσου ἐμῶν ἐωρᾶτο. Ὅθεν ἄρτι τῶν
 δυσχερῶν ἀκμαζόντων οὔμενον οὐδὲ μειουμένων, καὶ παρόντων, ἀλλ' οὐ
 A47v μελλόντων, οὐδὲ πόρρω πού ὄντων καὶ οὐκ ἀκουομένων, ἀλλ' ὄρωμένων,
 παρελθὼν καὶ ἀγωνίᾳ χρησάμενος πρὸς ὑμᾶς, ὅπως πάντα πράξαντες τὴν ἔλευ-
 20 θερίαν ὑμῶν μὴ καταπατεῖσθαι προδῶτε, ἣν πάντων διὰ βίου προτετιμή-
 κατε, διὰ ταῦτα δὴ πάντα πάννυ δεδοικῶς εἰμι μὴ καὶ περιεργος δόξαιμι εἰς
 πεδίον Λυδὸν προκαλούμενος καὶ τῆς ἐξ οὐρίας πλεούσης νεὼς ἀπὸ τῆς πρῶ-
 ρας καθήμενος ἔλκων μετὰ κάλῳ τὴν πρύμναν, ὅπως δῆθ' ἐν τάχει διανύσῃ
 τὸν πλοῦν. Ἄ μὲν οὖν εἴρηται μοι δεδιῶς, ἀνεβαλλόμεν τὸν λόγον. Τοῦ δὲ
 25 συλλόγου γεγενημένου, ἔν' ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν τε ὄντων δεινῶν, τῶν θ'
 ὑφορωμένων, πᾶς τις τά γ' ἐκείνῳ δοκοῦντα λέγῃ, δέον μὴ παντάπασιν χρῆ-
 σθαι τῇ σιωπῇ, ὀλίγοις λόγοις ὥς οἶόν τ' ἔμοιγε πειράσσομαι τὸ χρέος ἐκτί-
 σαι, ὅτε καὶ ὁ νῦν καιρὸς μονονουχί φωνῇν ἀφίεις προσδιαναγκάζων καὶ
 ἀμηγέπη σύμπαντας κόνδυλίζων πρὸς ἔργα μᾶλλον καλεῖ καὶ παρακαλεῖ ἢ
 30 πρὸς λόγους. Καὶ τοίνυν τοῦθ', ὃ νῦν ἀφ' ὑμῶν οἱ βάρβαροι ζητοῦσι καθ'
 ὑμῶν, ζυγὸν ὑμῖν ἐπιθεῖναι δουλείας, ὥς πᾶσι μὲν ἀνθρώποις βαρύτερον
 B10 εἶναι τε καὶ δοκεῖ καὶ πρὸς γε ἔτι αἰσχρόν, | οὐκ ἄν οὐδὲ λόγου μοι δέοι
 δεικνύναι. Ὡ γὰρ μάλιστα πάντων ὑμᾶς ἐτίμησεν ὁ θεός, εἰκότως ἄν ἀβίω-
 τος ὁ βίος ὑμῖν κριθεῖη, τούτου γ' ἐστερημένοις. Διάφορα δὲ δουλείας εἶδη
 35 πολλὰ καὶ ἀλλήλων πολὺ διαφέροντα. Ἄλλο μὲν γὰρ τὸ κρατοῦσιν εὐνόμως
 δουλείαν ὁμολογεῖν, οἱ πατέρων σφύζειν τάξιν ὀφείλουσιν ὧν κρατοῦσιν,
 ἄλλο δ' αὖ τὸ τυράννοις, οἷς οὐκ ἄλλοθεν ὑπάρχει τὸ ἄρχειν ἢ τὸ ὁσημέραι
 ταπεινοῦν τοὺς ὑπ' αὐτούς. Τὸ δ' εἰς δούλους τοῖς βαρβάρους τελέσαι, οἷς

22 Leutsch, Par. Gr. II, 509

28 Dem. Ol. 1,2.

11 νοσήσαντας B 28 προσδιαναγκάζων A 34 γε s.l. B ἐστερημένους A

τισιν εἰς νόμος καὶ ἐν ἔργον αἰεὶ περισπούδαστον, κακῶς καὶ ποιεῖν καὶ λέγειν τοὺς τοῦ Χριστοῦ, οὐδ' εἰς ὅσον ἀφικνεῖται τῶν κακῶν λόγος ἰσχύει δηλῶσαι. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τὰ διάφορα πρὸς γε ἄλλους. Ὑμεῖς δέ, οἷς ἡ ἐλευθερία τὸ ἐπίσημόν τε καὶ γνωριμώτατον, ὥς δὴ τὸ ὕψος τῷ οὐρανῷ, καίτοι
 5 πολλά γε ὕψη καὶ οἱ ἐλεύθεροι πολλοί, οὐδὲ αὐτοῖς τοῖς κρατοῦσιν ἦτε χρῆσται ποτέ, μὴ ὅτι γε ἃ νῦν ὑμῖν ἀξιοῦσιν ἐπιθεῖναι οἱ ἐχθροί, ἀλλ' οὐδὲ οὗς Ρωμαῖοι καὶ οἱ ἐλεύθεροι πάντες φόρους βασιλεῦσιν ὀφείλοντες ἦσαν ποτέ. Ἀλλὰ τί; Εὐνοίαν ἀντὶ τούτων καὶ ἀγάπην ὅτι πλείστην, τὴν καὶ παῖσι πρὸς πατέρα ὀφειλομένην, ἀνθ' ὧν γε καλῶς ποιοῦσιν ὑμῖν, ἔργοις
 10 ὑπῆρξε δεῖξαι, ὥς τρέφετε καὶ αὔξετε αὐτὰς ἀξίως ὄντως γε ὑμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ποικίλαις δωρεαῖς τετιμηκότων ὑμᾶς.

2. Ἀλλὰ σκοπῶμεν ἀκριβῶς ὅθεν τε ὑπῆρξε τοῖς ἐχθροῖς τὸ περιγεγονέναι καὶ ταῖς πόλεσιν ἡ πόρθησις, ταῖς ποτὲ μὲν ἡμετέραις, νῦν δ', ὧ σῶ-
 A48 τερ, ἀλλὰ τοῖς τὰ κατ' ἐκείνας εἰδόσι καὶ οἷς συζῶσιν ἀνιανοῖς τε καὶ ἀπεν-
 15 κταίοις περιεργόν γε ἐστὶν ἕκαστα ἐν μέρει διεξιέναι. Δῆλον δὲ ἄρα ὡς τοῖς μὲν τῷ διαφερόντως διεγυγέρθαι, ταῖς δὲ τῷ τῶν πέριξ πολυχνίων ἀμελεῖν καὶ ἀπλῶς ἐκάστην τῶν ἄλλων μηδὲ τὴν σφῶν αὐτῶν ὥς ἔδει περιποιουμένους ἀσφάλειαν, τῶν περὶ αὐτὰς ὀρώσας τὴν ἄλωσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχει, ὥς αἶτε πρόσθεν ἡμέραι καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα μαρ-
 20 τυρεῖ, μὴ ἀνακεῶμεθα ἡμεῖς, μηδ' ἔχωμεν ὀλιγώρως τῆς ἡμῶν σωτηρίας. Μνημονευτέον ὑμῖν ἐστὶν ὅτι Ρωμαῖοι ἐσμέν, ὅτι ἡ Φιλίππου καὶ
 B10v Ἀλεξάνδρου ὑμῖν ὑπάρχει πατρίς καὶ ὡς τούτοις τοῖν | γενοῖν τοῖς διαδόχοις ὥσπερ τις κληρὸς ἔλαχε κατιῶν ἐπὶ μακροῦ διαρκῆς τὸ ἐφ' οὗς ἂν τῶν πολεμίων παρατάζωνται, τούτων τοῖς ὅλοις κρατεῖν καὶ μηδαμοῦ στή-
 25 ναι δυνατῶς ἔχειν πρὸς αὐτούς, καθάπερ οὐδὲ πρὸς δύναμιν ῥαгдаίου πνεύματος κόνιν καὶ πρὸς φλόγα πυρὸς τὸν κηρόν. Καίτοι γε οἱ τότε ἐκείνοις ἐναντίοι, Πέρσαι καὶ Σκύθαι καὶ Παῖονες καὶ Κελτοὶ καὶ οἱ τὰς ἔξω νήσους οἰκοῦντες καὶ ἄλλα μυρία γένη τούτοις ἐφάμιλλα ἦν, ἐκηβόλοις τόξοισιν ἐξηρτημένα, ποιητῆς ἂν εἶποι τις, δόρασι καὶ ἱππικῇ σεμνυνόμενα, σφόδρα
 30 φράττεσθαι καλῶς εἰωθότα καὶ τ' ἄλλ' ἅπανθ' ἃ τὸν στρατιώτην νικητὴν ἀναδείκνυσι κατάκρας ἐπιστάμενά τε καὶ μεταχειριζόμενα, οἱ δὲ νῦν ἡμῖν ἐπικείμενοι καθάρματα ἀτεχνῶς ἦσαν τῷ τότε καὶ οὐδὲν ὑγιές. Τὸν γὰρ βίον ἐκ χειρῶν ποιοῦμενοι διετέλουν καὶ μέγα τι ἦγον εἰς τὸ διαζῆν δουλείας ἑαυτοῖς πρίαιντο. Ταῦτ' οὖν ἐν νῷ λαβόντες, παῖδες τῶν εἰρημένων, διεγερθῶ-
 35 μεν ὥς δεῖ, μηδὲν παρέντες διενεργεῖν οἷς ἔξεστι σφῶζεσθαι πόλεις ἐκ τῆς τῶν ἐναντίων χειρός, μηδ' ἡντινοῦν βοήθειαν θύραθεν ἀναμενούσας παρ' οὐτι-
 νοσοῦν τῶν ἀνθρώπων. Εἰ γὰρ οἱ ἐχθροί, ἅτε βάρβαροι ὄντες, πρὸς τρυφήν κεκηνότες, μικρὰ φροντίζοντες ὑπὲρ δόξης, χρόνον ἤδη συχνὸν πάντα μὲν δρῶσι, πόνους δ' ὑποφέρουσι παντοδαπούς καὶ τὴν τῶν ἀναγκαίων ἔν-

δειαν πᾶσαν ἀντ' ἀναπαύλης λαμπρᾶς καὶ τρυφῆς ἀφθόνου δέχονται χαίρον-
 τες, ἵν' ὑμῖν ζυγὸν ἐπιθεῖναι οἰοί τε γένωνται, πόσῳ γε μᾶλλον ὑμῖν προ-
 σήκει φιλονεικεῖν εἴσω πίπτοντας ἐκείνους δεικνύναι, τὸν ἀγῶνα τοῦτον πόρ-
 ρω δικαίου συστησασμένους πόρρωθεν καθ' ὑμῶν. Καὶ μὴν καὶ τὸ τὰς πό-
 5 λεις ἀπάσας τὰς παραλίους ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰστρου μέχρις ὑμῶν καὶ Εὐβοίας
 καὶ τὰς ἔτι περιλειφθείσας τῆς Ἑφῆας, ἐν ἧ καὶ μᾶλλον ἢ τῶν βαρβάρων
 A48v ἰσχύς, ἔχειν τι πλεόν | ὑμῶν εἰς λόγον ἐλευθερίας, οὐ φορητόν. Δοκῶ γάρ
 μοι οὐδὲν γὰρ ἴσως τῶν παραδόξων εἰ καὶ λογισμῶ τις χρήσαιτο παραδόξῳ
 διατρανῶν κἂν τῷδε τάληθῃ, ὥς εἰ τῶν τὰς πόλεις ἐκείνας οἰκούντων συνέ-
 10 βῃ πεσεῖν τοὺς νεκροὺς ἔνθα δὴ καὶ τοὺς ὑμετέρους, μὴ ἂν οὕτως ἀνεκτῶς
 B11 φέρειν τοὺς ὑμετέρους νεκρούς, ὥστε τῆς αὐτῆς | ἐκείνοις ἀξιοθῆναι βουλη-
 θῆναι ταφῆς, ἀλλὰ τεράστιόν τι ἐργάσασθαι, εἴπερ ἐνῆν ἀναστάντας ἐκεί-
 θεν εἰς βυθὸν σφᾶς αὐτοὺς καταδῦσαι, εἴ γε ἑτέραν χέρσον οὐκ ἦν εὐρεῖν
 τὴν δεξιόθεν αὐτοὺς καὶ μὴ ἀποφανοῦσαν ἴσους ὧν ἐκτόπως αἰεὶ κρείτ-
 15 τους ἦσαν διατελοῦντες. Καὶ εἰ τοῖς ἀγροῖς ὑμῶν καὶ ἀπλῶς τοῖς ὑμετέροις
 οὐχ ὑμῖν φορτίον τι πλεόν φόρων ἢπερ αἱ ῥηθεῖσαι φέρουσι πόλεις ἐπι-
 θεῖναι βούλονται οἱ ἐχθροί, καλῶμεν γὰρ αὐτοὺς τοῦθ' ὅπερ εἰσὶν ἀληθῶς
 τῷ σωτήρι τε ἡμῶν καὶ ἡμῖν δι' αὐτόν, αἰσχιστον μέντ' ἂν εἴη καὶ περὶ
 τούτου χρῆσθαι βουλῇ τὴν ἀρχήν· εἴπερ αἰσχρὸν τὸ ὀτρωοῦν, πολλῶ δὲ αἰσχίον
 20 τὸ βαρβάροις φόρους διδόναι, ἦν δ' ὅμως χρῆσθαι, βίας ἄλλης προσούσης
 ἰσχυροτέρας. Νῦν δ' οὐ τὴν ἔξω οὐσίαν, ἀλλ' ὑμᾶς αὐτοὺς ἐθέλουσι χειρώ-
 σασθαι καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς καταχρησθαι, εἰ μὴ καὶ πάνν τοῖς ῥή-
 μασιν, ἃ λέγουσί γε, τοῦτο διασαφοῦσι, σοφόν τι ποιούμενοι χρῆμα, μᾶλλον
 δέ γ' ἀνόητον εἰπεῖν καὶ ἔωλον οἰκειότερον. Οὐ γὰρ ἄλλοις ῥήμασι τὰς ἄλ-
 25 λας πόλεις ἐσοφίσαντό τε καὶ σεσυλήκασιν, ὑμῖν δ' ἑτέροις τισὶ τοῦτο πει-
 ρῶνται ποιῆσαι, ἀλλ' ἴστε πάντως ὥς τοῖς αὐτοῖς. Εἰ οὖν ἄλογα ζῶα καὶ
 πτηνά, εἰ τὰ τούτοις σύντροφα συμβαίη κατιδεῖν παγίσιν ἢ δικτύοις ἄλόν-
 τα, οὐκ ἂν τοῖς αὐτοῖς θηραθεῖεν ῥαδίως, πῶς οὐ γέλως μὲν σαφῆς, φευ-
 γον δ' εὐηθείας περιφανοῦς καὶ παρὰ πᾶσι γράφῃ περιπίπτον τό, οἷς
 30 τὰς ἄλλας πόλεις συλήσαντες δεδουλώκασι, καὶ ὑμᾶς τοῖς αὐτοῖς νῦν πειρα-
 σθαι δουλοῦν; Ὡς τῆς τῶν βαρβάρων πρὸς ὑμᾶς ὕβρεώς τε καὶ ἀλογίας. Ὁ
 παρὰ τῶν μέγα ἡττόνων λαβεῖν ἐθελήσασιν, οὐ μὲν οὖν τούτοις ἐγένετο, ἀφ'
 ὑμῶν προσδοκῶσιν. Ὡς τοῦ τῶν ἐνίων ἀγεννοῦς καὶ τῆς τῶν φρενῶν ἐνδεί-
 35 ας. Ὑπερ τοῦ ἰδεῖν εἰ δεῖ συνθέσθαι καὶ πασῶν τῶν πόλεων χεῖρους φα-
 νῆναι ἢ μὴ τὸν σύλλογον γεγενῆσθαι δοκοῦσιν. Ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο, ὧ γεν-
 ναῖε, καὶ πολὺ τι νοῦ βάρος ἔχειν νομίζων. Ἡ γὰρ ἂν, οὐδ' ἦν φανῶμεν
 δουλεύοντες, ἀνοίκειόν τι, εὖ ἴσθι, ἀλλ' ὁ ἡμῖν προσῆκε πεπόνθαμεν. Οὐ
 περιέσται τοῖνυν, οὐ περιέσται ποτὲ τοῖς ἐχθροῖς, θεοῦ συναιρομένου, κυ-
 A49,B11v ρίους ἡμῶν γενέσθαι, ἕως ἂν κύριοι ὦμεν ὅπλα τε αἴρειν | καὶ μαχόμενους

ἐνεκα δόξης μετὰ ταύτης πίπτειν αἰρεῖσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ἀποθανεῖν οὐκ ἔστι
 δήπου διαφυγεῖν, πρὸς δὲ τῷ μὴ δόξαν ἐτέραν ὑμῖν αὐτοῖς περιποιήσασθαι
 καὶ τὴν προσοῦσαν ἀποβαλέσθαι τὸ ἀπευκταϊότατον πάντων, ὃ σῶτερ, ἐστίν,
 ὡς οὐκ ἔστιν εὐρεῖν δούλοις οὔσι τὴν μὴ κτηθεῖσαν καὶ τὴν ἀποβληθεῖσαν
 5 αὐθις ἀνακαλεῖσθαι. Ἀλλὰ τοσοῦτον πρὸς ἐκείνους εἰπὼν, πρὸς ὑμᾶς, ὃ ἄν-
 δρες, τὸν λόγον αὐθις ποιοῦμαι. Οἶδα μὲν οὖν ὡς κρεῖττον πάντες ἡγού-
 μεθα τὸ κοινὸν τῆς φύσεως χρέος, τὸν θάνατον, τοῦ βαρβάρους ἀσεβεστά-
 τοις ἐθελουσὶ γνῶμη δουλεῦσαι, οἳ καὶ οἷς τε λέγουσι καὶ δι' ὧν ποιοῦσιν
 εἰς τὸν δεσπότην ἡμῶν ἐξυβρίζοντες τό γε εἰς ἐκείνους ἦκον, οὐδὲ τοὺς καθά-
 10 παξ αὐτοῖς δουλωθέντας οὐ μένον οὐκ ἀνέχονται μὴ ἐκβιάζεσθαι ἀσεβεῖν
 τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἀσέβειαν, τοῖς δεσπόταις μὲν δοκοῦσιν εἶναι, οὐχ ἦττον
 δ' οὔσι δούλοις. Εἰ γὰρ καὶ δεσπότης εἰσὶ βιαίότατος τῶν δορυαλώτων ἐκεί-
 νοις γεγεννημένων ἢ καὶ ἄλλως πως τὸν αὐχένα ὑποκλινάντων, ἀλλὰ καὶ δαι-
 μόνων κακῶν ἐκούσιοι δοῦλοι κακοί. Τῆς βίας μέντοι ταυτησὶ πολλοὺς πολ-
 15 λάκις ἀπέφηναν ἦττους, καὶ μὴ οἷοί τε φανῶσι τοὺς γενναιότερους τῶν δου-
 λωθέντων δοκοῦντας ἐκτρέψαι καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν ἐκείνοις συνθέσθαι κα-
 τασκευάσαι, ἀλλ' ἀνάγκη πάντως πολλὴ τοὺς μὴ τοῦ θανάτου καταγελῶντας
 εἰς τέλος τὰ μὲν ἄθεσμα ἐκείνων ἔργα καὶ ἀσεβείας ὄντα μεστὰ καθορᾶν,
 τῶν βλασφημιῶν δ' ἀκούειν καὶ τὴν σιωπὴν τῷ φόβῳ τιμᾶν, ὥστε ἀναγκαῖον
 20 εἶναι κινδυνεύει ἥτοι διψᾶν τὸν θάνατον τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ τὴν ἐκ τῶν
 χρηστοτέρων εὐκλειαν ἔργων μὴ τι μικρὸν ἡγεῖσθαι ἢ τῇ σιωπῇ τοῖς ἀθέοις
 λόγοις ἐκείνων καὶ ἔργοις συγκατατίθεσθαι καὶ ὧδί πως κοινωνεῖν αὐτοῖς
 τῆς αὐτῶν ἀσεβείας.

3. Δοκῶ οὖν ἐμοί, ἥπερ ἔφθην εἰπὼν, τῆς δουλείας ταυτησὶ κρεῖττω τὸν
 25 θάνατον εἶναι· οἶδα δ' ὡς καὶ ὑμῖν ταυτὶ συνδοκεῖ, ἐπεὶ καὶ πᾶσιν ἀν-
 B12 δράσιν οὕτω τοι δήπου δέδοκται καὶ δοκεῖ, εἰ μὴ τις ἄρα παιδὸς | ἔχων φρό-
 νημα τύχοι καὶ ψυχὴν γυναικώδη καὶ ἀνελεύθερον, τοῦ ἀνδραποδώδους βίου
 τὸν αὐτεξούσιον οὐδέν τι διαφέρειν νομίζων. Ὅν ἐγὼ φαίην ἂν ὥσπερ
 τινὰ σπῖλον τῷ γένει εἶναι καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἀληθῶς ἀμβλωμα, ὃ
 30 γε εἰς τὸ βουλευτήριον εἰσιόντι οὐδ' ἂν εἷς μὲν ὑπακούσειεν ἀκριβῶς, εὖ οἷ-
 A49ν δα τοῦτο καὶ πέπεισμαι. Τίς γὰρ ἂν ἐπὶ τοσοῦτον μαυεῖη, ὥσθ' ὑποσχεῖν |
 ἐκείνῳ τὰ ὧτα; Ὅντως δ' αἰσχροτάτον πάντων, ὃ ἄνδρες Ρωμαῖοι, ὅτῳ οἰ-
 κειότατ' ἐστὶ γυναιξὶ παρακαθῆσθαι καὶ θρύπτεσθαι, τοῦτον ὑμῖν εἰς τὸ
 βουλευτήριον συνεισάγεσθαι. Ὅ δὴ τοιοῦτος διορθωθείη. Εἰ δ' οὖν, ἐλέ-
 35 ους παρ' ὑμῖν τυγχάνετω, ἡμῖν δ' ὁ λόγος πέρας λαμβανέτω. Κρεῖττων τοί-
 νυν ὁ θάνατος τῆς δουλείας ἡμῖν ἐκρίθη, κακείνου δ' ἐστὶ τὸ ζῆν, τούτου
 τε αὐθις τὸ εὖ ζῆν. Τετάρτων τοίνυν ὄντων, δουλείας, θανάτου, ζῆν τε καὶ
 εὖ ζῆν, καὶ τὸν τῆς δουλείας λόγον ποιησαμένων ὑμῶν ἐκποδῶν, καὶ τὸν
 θάνατον ἀντὶ ταύτης ἀσπαζομένων, ἡνυσταί μοι τὸ σπουδαζόμενον. Εἰ γὰρ

δυναίμην λέγειν τι, ᾧ ἢ τὸ ζῆν κατὰ γνώμην ἔξεστι πραγματεύεσθαι ἀπο-
 δομένους πρὸς θάνατον ἢ τὸ περιεῖναι γούν, χάρις τῷ διδάσκοντι ἀνθρω-
 πον γνῶσιν, ὃς καὶ τὸ θέλει καὶ τὸ ἐνεργεῖν ἐν ἡμῖν, φησὶν ὁ Παῦλος, ἐνερ-
 γεῖ. Εἰ δὲ καὶ μὴ δυναίμην, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ θανάτου ὑμῖν αὐτοῖς τιμᾶν
 5 προκεκρίκατε τοῦ τῆς δουλείας ζυγοῦ, οὐδ' οὕτω πάντῃ ἀπέτυχον, οἶμαι δ'
 οὐδ' ἐπὶ πολὺ τοῦ σκοποῦ. Φαμέν δὴ ὥς, καθάπερ ὅπως μὴ δουλεύοιμεν
 φίλοι καθέσταμεν τῷ θανάτῳ ἐκόντες, τὸν ἴσον δὴ τρόπον καὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ
 τεθνάναι προσῆκε πράγματά τε ἔχειν ἐθελοντάς καὶ ἀλλεπαλλήλων πόνων νι-
 φάδων ἀνέχεσθαι καὶ αἶρειν μὲν τὰ ὅπλα, τῶν δὲ τραυμάτων ὀλιγωρεῖν καὶ
 10 τῶν σπουδαίων ἔργων πάντων ἀντέχεσθαι ἀπρίξ, ἰδίᾳ τε ἕκαστος καὶ κοινῇ.
 Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν, οὐδὲν δεινόν, ὧδ' εἰπὲν ἔπος, ἔφθη τις εἰπὼν
 τῶν σοφῶν, οὐ οὐκ ἂν ἄραι τ' ἄχθος ἀνθρώπων φύσις, λέγω ὑπὲρ δόξης
 καὶ ζωῆς δεῖσαν ἀγῶνι χρῆσθαι. Εἰ δὲ δὴ χρυσίου δαπάνης πράξεων εἵνε-
 κά τινων, τῶν δυνησομένων σὺν θεῷ μετὰ μελλον παρῆξιν τοῖς ἐχθροῖς, οἷς
 B12v τὸν πόλεμον | ἐγειραὶ προὔθυμήθησαν καθ' ὑμῶν, εἰς σπονδὰς τὰς γιγνομέ-
 νας ἀγαγόντες αὐτούς, ἀπαλλαγὴν σωροῦ δυσχερῶν καὶ κινδύνων πριαίμεθα,
 ὅσον μὲν εἰς δόξαν ἄγον, ὅσον δὲ ἡδύ, συμφέρον μέντοι γε ὑμῖν πῶς οἶε-
 σθε τοῦτο εἶναι; Εἰ γὰρ ὅσα ἔχομεν καὶ ἔχοιμεν, ἀλλὰ μὴ πρὸς αἶσχος καὶ
 βλάβος, τούτων τὸ ἐργάζεσθαι αἷτιον, τὸ ὑπὲρ τὸν καιρὸν εὐρεῖν ἐργασίας
 20 ἀναλωκέναι εἴσοδος λογισθῆναι εἰκός ἐστι τοῖς γε νοῦν ἔχουσι. Χρὴ δὲ γε
 καὶ οὐ πάνυ τοι τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα ἀποσοβεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ θώρακος
 δίκην περιβαλέσθαι αὐτὴν καὶ ἀσπίδος προβαλέσθαι τοὺς ὄντας ἄνδρας ἀγα-
 θούς, ἢ τῷ ῥήτορι εἴρηται. Εἰ γὰρ Δημητρίου στρατηγοῦντος τοῦ παμμεγί-
 στου, ὃς τῶν εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἐξυβρίσαι πειραθέντων, τοῖς μὲν τὸ τά-
 A50 χος, τοῖς δὲ σὺν τόκῳ συχνῶ ἀξίας ὥφθη τὰς ἀμοιβὰς ἀποδεδωκώς, ἔτι
 μικρὰ σπουδάσαι κατὰ τῶν ἐχθρῶν μεγάλα ὑμῖν αὐτοὺς καταισχύει συνέβη
 τοὺς μεγάλα φρονούντας καὶ ἀεροβατοῦντας, πῇ μὲν τριήρεσι φανερώς, πῇ
 δὲ ναυσὶ ληστρικαῖς καὶ πρὸς γε ἐν ἡπείρῳ, ἐν ἣ τοῖς πεπραγμένοις μεθύ-
 οντες τὰ πάντ' οἴονται δύνασθαι καὶ ῥᾶον περαινεῖν τὰ καθ' ὑμῶν ἐνθυμή-
 30 ματα ἢ τὸ μόνον ὑμᾶς τὰ ὑμῖν συνοίσοντ' ἐνθυμηθῆναι, τί χρὴ καὶ νομί-
 ζειν, ὧ ἄνδρες, εἰ μεγαλοψυχία τε καὶ ἀνδρεία χρῆσθαι βουλευθείημεν σὺν
 τῷ προσήκοντι λόγῳ κατὰ τῶν ἀντιπάλων; «Ἀλλὰ πολλῶ προέχει ὁ ἐχθρὸς
 εἰς τε χρήματα καὶ γῆν καὶ συμμαχοῦντας καὶ στρατιὰν καὶ χρὴ πρεσβείαν
 πέμπειν ὥς αὐτὸν σπονδὰς αἰτησομένους». Συντίθεμαι, ὧ ἑταῖρε, πολλῶν με
 35 εἰς τοῦτο ὠθούντων, ἅπερ ἀπώσασθαι μὲν εὐχερὲς, τὸ δὲ χαλεπὸς τις εἶναι
 δόξα δεδιώς, ἐν μέρει διεξερχόμενος ἕκαστα, ᾧ μὴ δεῖν ἀνέκφορα κατέχειν.
 Οὕτω δέ σοι δίδωμι γνώμην, ἂν γε ὧσι σπονδαί, ἃς ὁ βάρβαρος σπονδὰς
 ὀνομάσει, ἀλλὰ μὴ παραλογίσηται ὑμᾶς καὶ τῇ τῶν σπονδῶν προσήρσει εἰς

3. Phil. 2, 13.

35 εὐχερὲς : οὐ τῶν εὐχερῶν A, sed correxit in margine.

ἔσχατα δουλείας ἐλκύσῃ. Οὐδέν τοι γάρ, οὐδὲν ἀλιέων ὁ ἄνθρωπος διενήνο-
 χεν εἰς τὸ ἐξαπατᾶν καὶ μικρῷ δελεάσματι μεγάλα θηρᾶσθαι δύνασθαι ὡς
 τοῦθ' ὑμῖν ἡ πείρα παρέστησεν. Οὐ γὰρ πλῆθος στρατιᾶς κεκτημένος, ῥώ-
 B13 μην ἄτοπον ἐχούσης καὶ τόλμαν, ἡ φρενῶν εὐπορῶν | ὑπὲρ πάντας ἡ χρημά-
 5 των κρείττων ἡ γοῦν μὴ σφόδρα ἥτων ἀναδειχθεὶς εἰς τὴν τῶν εὐσεβῶν
 εἰσκαυμάσας, ἐπέκλυσεν αὐτήν, πόσον δοκεῖτε χρόνον, ὡς δὴ τι μέγιστον κῦ-
 μα μικρὰν τινα παράλιον πέτραν, ἀλλ' ὅ νικᾶν εἰώθει ποιῶν, φαρμάκων
 λέγω περιουσίᾳ καὶ γοητείᾳ. Ἄλλ' εἰ μὲν οἱ πρέσβεις μετ' εἰρήνης ἐπανέλ-
 θοιεν, χάρις μὲν τῇ τὰ πάντα καλῶς ἰθυνοῦσῃ προνοίᾳ, ὁ δὲ λοιπόν, ὅτι τά-
 10 χιστα ἐκδέχεσθαι ἰδεῖν τὴν τῶν βαρβάρων καταστροφὴν, πρῶτον μὲν ὡς
 οὐδ' ὅπωςτιοῦν ἀκίνητα τ' ἀνθρώπεια μένει πράγματα, οὐδὲ γὰρ ψιλῇ ἐπι-
 νοίᾳ ἀκινήσιαν ἔστιν εὐρεῖν ἐν αὐτοῖς, ὡς ὁ φιλόσοφος λόγος, ἔπειθ' ὅτι τὰ
 ὑπηρεγμένα εἰς ἡμᾶς παιδεία θεϊκὴ τις ἦν περὶ ὧν ἐξημάρτομεν οὐκ εἰς τὸν
 πλησίον ἕκαστος μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς αὐτόν, ὅς γε καὶ ἐθρέψατο ἡμᾶς καὶ
 15 ἐγεννήσατό γε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παραγαγόν, ὃ καὶ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ
 ἐσμέν, Παῦλος εἶπεν ὁ μέγας, οὐ τῶν χειρῶν ἀνηρτῆσθαι πεπιστευκότες ἐσμέν
 A50v τὰς ἡμετέρας ψυχάς. Τοῦ θεοῦ δὲ διακειμένου πρὸς ἡμᾶς | εὐμενοῦς καὶ τῆς
 παιδείας ἀνηρημένης, οὐκ ἀπεικός τι τυγχάνει ὄν, ἀλλὰ καὶ μέγα τι τῶν ἀ-
 ναγκαίων ταῖς εἰωθεῖαις δωρεαῖς εὖ ποιεῖν ἡμᾶς τὸν θεόν' εἰκότως. Πῶς
 20 γὰρ οὐ; Ὅπου γε καὶ ἄνθρωποι ἀνθρώποις τοῦτο ποιοῦσι καὶ τῆς πρὶν
 λύπης πολλάκις ἀντίρροπα ἔργα δεῖν γινώσκουσι πράττειν εἰς εὐφροσύνην.
 Εἰ μὲν οὖν καταλλαγὰς ἀφίκοντο κομίζοντες οἱ πρέσβεις οἱ παρ' ἡμῶν, ἄ-
 σμενοι ἐκεῖνας προσδεξώμεθα, οὐ μᾶλλον ὡς ἀπαλλαγὴν τῶν ἤδη δεινῶν
 ὑπαρχούσας ἢ ὡς οὔσας γε ἀγγέλους τῶν μετέπειτ' ἀγαθῶν. Εἰ δὲ τὴν καρ-
 25 δίαν τοῦ ἐχθροῦ σκληρυνεῖ ὁ θεός, τίς γε οἶδεν, εἰ μὴ καθάπερ πάλαι τοῦ
 Φαραῶ σκληρὰν κατὰ τοὺς λίθους συνεχώρησε μένειν καὶ τὴν αὐτοῦ, ἵνα
 κἂν τούτῳ ἐνδοξασθῇ, οὐκ ἄρ' ἀρμόττειν οἴμαι τοῖς εὐσεβέσι τὸ τῶν λογι-
 σμῶν ἀνθρωπείων τῶν πρακτέων τὰς ἐκβάσεις παντάπασιν ἀναρτᾶν· δεῖ
 δὲ σφῶν αὐτῶν πάντως ἐπιμελεῖσθαι τό γε εἰς αὐτοὺς ἦκον, ὡς θεῷ καὶ τόδ'
 30 ὃν φίλον, τῶν ἀπάντων μέντοι τὰ τέλη τῶν τοῦ θεοῦ χειρῶν ἀναρτᾶν. Οὕτε
 B13v γὰρ | μὴ θέλοντος αὐτοῦ διαφυλαχθεῖμεν ἂν ποτε, κἂν πάντα δρῶντες ὦμεν
 τὰ γενναῖα καὶ δεξιὰ, τοὺς τε σπουδῇ κεχρημένους ἐπιεικῶς οὐδεὶς ποτ' εἶ-
 δεν ἀνθρώπων ἐγκαταλελειμμένους ἐπιεικῶς. Ὡς πολλοὶ γε μάρτυρες τούτων
 καὶ Ἱερικῶν ἡ πόλις καὶ πρὸς γε ἔτι ἡ Νινευὶ μετανοίᾳ χρησαμένη σὺν σπου-
 35 δῇ τῇ γιγνομένῃ. Περὶ ἧς δήπουθεν μετανοίας, ὅπως πάντ' ἰσχύουσιν ἔσμεν
 παρὰ θεῷ δικαστῇ, βουλομένου ὑμᾶς ἀναμνησθαι, ἕνεκα γε δυοῖν δεσμεῖται ἡ
 γλῶσσα, ὅτι τε ἐτέρου σχήματος τοῦτο, ἐν ᾧ περ ἐσμέν ἡμεῖς, καὶ ὅτι πρῶ-
 τως ἔδει τὸν περὶ ταύτης ἐθέλοντα λέγειν, ταύτη γε πρῶτως χρῆσθαι, οὔτε
 ἡμεῖς μακρὰν ἀφροσθηκότες ἐσμέν. Ἀλλὰ ταύτην μὲν δοίη θεὸς πρεσβεΐας

ταῖς τοῦ λαμπροτάτου μάρτυρος αὐτῶ καὶ φίλου καὶ διὰ ταύτης τὰ τ' ἐν-
 ταῦθα χορηγήσειεν ἀγαθὰ, τὰ τ' ἐν οὐρανοῖς μετὰ ταῦτα. Ταύτη γὰρ πάντως
 ἔψεται καὶ ἀμφοτέρα, ὥσπερ δὴ καὶ τὰναντία τοῖς μὴ τοῦ φαρμάκου τούτου
 μετέχουσιν, ὑμῖν δὲ δέον πάντα πράττειν τὰ πρὸ μικροῦ πλατύτερον εἰρημέ-
 5 να, εἰσφέρειν δηλαδὴ σὺν μεγαλοψυχίᾳ, ἀναλίσκειν δ' ἀφθόνως ἔνθ' ἂν εἴη
 δέον, πόνων καὶ κινδύνων καταφρονεῖν, τὸν θάνατον φίλον ἡγεῖσθαι καὶ εὖ-
 εργέτην, εἴνεκα τοῦ μὴ βαρβάροις ἐθελῆσαι δουλεῦσαι, ἀλόγοις τε καὶ ἀγνώ-
 μοσιν οὖσι, θηρίων τε βίον ζῶσι καὶ εἰς ἀλλόκοτα ἔθῃ, οἷς τούτους ἴσμεν
 χαίροντας, βιαζομένους τοὺς ὑπ' αὐτούς, ἐφ' ὅβρει μὲν τῶν φυσάντων, ἀπω-
 A51 λεία δὲ τῶν φύντων, τῶν δὲ τούτων ἐκγόνων ὀλέθρῳ. Ἄλλ' ἴσως εἴποι τις |
 ἂν, ὥς τὰ μὲν ἄλλα πάντα καὶ δρᾶσαι καὶ παθεῖν δίκαιοι ἦμεν ἂν, ὥστε
 μήτε τὴν δουλείαν ταύτην τὴν αἰσχρὰν τε καὶ πικρὰν ἀναδέξασθαι ἐθελῆσαι
 μήτε τὴν ψυχὴν παραβλάψαι, ὃ δὲ θάνατος δεινὸν καὶ τοῦ ἀνθρωπεῖου
 βίου τὸ πέρας καὶ δεῖ τοῦτον φεύγειν πάσῃ σπουδῇ. Οὐκ οὐκ πάντῃ τῶν κα-
 15 κῶν νομιστέον αὐτὸν διὰ ταῦτα. Πολλῶν γὰρ ἄλλων ῥύεται καὶ μεγάλων κα-
 κῶν, ἔσχατον ὦν τῶν κακῶν, αὐτὸς τ' εἰσάπαξ ἐνοχλήσας ἐν βραχυτάτῳ χρό-
 νῳ ἔπειτ' οὐκέτ' εἰσθῆναι διανοχλεῖν. Ὅτι δ' οὐ τὸ χειρίστον τῶν ἐν ἀνθρώ-
 B14 ποῖς ὁ θάνατος, πολλοὶ γὰρ ἡμῖν συνεῖπον καὶ συνεροῦσιν, ὥς πείθω | γὰρ ἐμ-
 αυτόν, συνίστησι δὲ γὰρ τοῦτο καὶ τὸ τάς, ὅς οἱ βάρβαροι παρεστήσαντο πό-
 20 λεις, ἀθρόας θάνατον εὐχεσθαι πάσας ἀνθ' ὅτου δουλεύουσι. Δρῶμεν τοί-
 νυν, ὧ ἄνδρες, πάντα, ἀνεχώμεθα πάντων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Κρεῖττω
 γὰρ ἄρα ταύτην τῶν πάντων νομιστέον ὑμῖν ἐστίν, εἴπερ ἡ δουλεία τὸ χει-
 ριστον, καθάπερ μάλα λαμπρῶς ἐξηλέγχθη, ὥς ἐγώ μαι, τοῖς πρόσθεν λόγοις.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Τὸ περιεχόμενον τῆς ὁμιλίας τοῦ Μανουὴλ ἔχει περιληπτικῶς ὡς ἑξῆς.
 § 1. Ἡ μεγάλη αὐτὴ συγκέντρωσις δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ τώρα, διὰ νὰ ἀ-
 ποφευχθῇ ἡ ὑποδούλωσις τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ εἴχε γίνει πρὸ
 πολλοῦ μὲ σκοπὸν τὴν στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν τῶν πλησίον τῆς Θεσσα-
 λονίκης πόλεων. Ἄν εἶχον ἐνισχυθῇ αἱ πόλεις αὐταί, ἡ Θεσσαλονίκη δὲν
 θὰ εὐρίσκετο τώρα ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἐχθροῦ. Ὅμιλία μὲ τὸ θέμα αὐτὸ
 θὰ εἶχεν ἐπιτυχίαν, διότι ὅλοι θὰ συνεφώνουν ὥς πρὸς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐ-
 νισχύσεως. Δὲν θὰ ἦτο ὁμῶς εὐχερὲς νὰ ὁμιλήσῃ πέραν τοῦ θέματος αὐτοῦ,
 διότι οἱ Θεσσαλονικεῖς, ἐφ' ὅσον ὁ κίνδυνος δὲν ἦτο εἰσέτι ἐγγύς, δὲν θὰ
 ἐνδιεφέροντο. Τώρα ὁμῶς ὁμιλία ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἀνάγκης νὰ διεξα-
 χθῇ ἀγὼν ὑπὲρ πάντων καὶ μέχρι τέλους εἶναι περιττή, διότι καὶ πάλιν ὅλοι
 εἶναι σύμφωνοι. Ἐπειδὴ ὁμῶς ἡ συγκέντρωσις ἐγένετο μὲ θέμα τὸν τρόπον

ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς ἐπικειμένης ὑποδουλώσεως καὶ καθεὶς δικαιούται νὰ εἴπῃ τὴν γνώμην του, ὃ ὁμιλητῆς θὰ εἴπῃ ὀλίγα πράγματα, ἃν καὶ γνωρίζῃ ὅτι δὲν εἶναι πλέον καιρὸς διὰ λόγους, ἀλλὰ διὰ ἔργα. § 2. Οἱ λόγοι τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης πόλεων εἶναι διὰ μὲν τοὺς ἐχθροὺς ὅτι οὗτοι ἠγωνίσθησαν σκληρῶς, διὰ δὲ τὰς πόλεις ὅτι αὐταὶ ἠδιαφόρησαν διὰ τὰς γειτονικάς των. Τώρα δὲν ὑπολείπεται τίποτε ἄλλο ἐκτὸς τοῦ ἀγῶνος μέχρι θανάτου. Διότι τοῦτο εἶναι ἡ παράδοσις ἐκ τῶν προγόνων, οἱ ὅποιοι μάλιστα ἠγωνίζοντο καὶ συνέτριβον δυνάμεις ἐχθρικὰς ἐφαμίλλους πρὸς αὐτοὺς κατ' ἀξίαν, ἐνῶ οἱ σημερινοὶ ἐχθροὶ εὐρίσκοντο τότε εἰς πρωτόγονον κατάστασιν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι βάρβαροι. Δὲν λέγουν βεβαίως σαφῶς ποῖα εἶναι αἱ προθέσεις των, ἀλλ' οὐδεμίᾳ ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἐπιδιώκουν νὰ ὑποδουλώσουν τὴν Θεσσαλονίκην. Καὶ ἂν ὅμως ἐπεζήτουν ἀπλῶς νὰ ἐπιβάλουν φόρους, οἱ Θεσσαλονικεῖς θὰ ἔπρεπε καὶ πάλιν νὰ μὴ τὸ δεχθοῦν, ἀλλὰ νὰ ἀγωνισθοῦν μέχρι τέλους. Ὑπάρχουν βεβαίως μερικοί, οἱ ὅποιοι νομίζουν ὅτι σκοπὸς τῆς συγκεντρώσεως αὐτῆς εἶναι νὰ ἴδουν οἱ συσκεπτόμενοι μήπως πρέπει νὰ συνθηκολογήσῃ ἡ πόλις. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀπαράδεκτον. Οἱ Θεσσαλονικεῖς πρέπει νὰ ἐκλέξουν μεταξὺ τῆς νίκης των ἢ τοῦ θανάτου των. § 3. Ἡ ἀπόφασις ἀγῶνος μέχρι θανάτου εἶναι κοινὴ συνείδησις ὅλων τῶν Θεσσαλονικέων ἐκτὸς ἐὰν τύχῃ κανεὶς, ὃ ὁποῖος ἔχει «παιδὸς φρόνημα καὶ ψυχὴν γυναικώδη καὶ ἀνελεύθερον». Δὲν πρέπει ὅμως νὰ χαθῇ ἡ ἐλπίς εἰς τὴν νίκην, διότι ὁ Ἅγιος Δημήτριος πολλὰς φορὰς ἐβοήθησε τὴν πόλιν. Ὑπάρχουν μερικοί, οἱ ὅποιοι, ἔχοντες ὑπ' ὄψει των τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἐχθρῶν εἰς χρήματα, εἰς γῆν καὶ εἰς στρατόν, προτείνουν τὴν ἀποστολὴν πρεσβείας πρὸς αὐτούς. Ἄν ἡ πρεσβεία αὕτη ἐπανέλθῃ μὲ εἰρήνην, τότε νὰ σταλῇ. Τοῦτο φαίνεται ἀδύνατον, διότι εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ ἐχθροὶ θὰ ψευσθοῦν καὶ θὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴν πρεσβείαν διὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως. Ἄν πάντως εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθοῦν συμφωνίαι, ἃς γίνουν αὐταὶ δεκταί. Ἄλλως δὲν ὑπολείπεται τίποτε ἄλλο πέραν τῆς ἐκλογῆς μεταξὺ τῆς νίκης ἢ τοῦ θανάτου.

*
**

Ἡ ὁμιλία τοῦ Μανουήλ ἐξεφωνήθη ἐνώπιον μεγάλης συγκεντρώσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐχούσης δικαιοδοσίαν διὰ τὴν ἐξέυρεσιν καὶ διάθεσιν χρημάτων, διὰ τὴν ἀποστολὴν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐκτὸς τῆς πόλεως, διὰ τὴν ἀποστολὴν πρεσβευτῶν καὶ διὰ τὴν τελικὴν ἀπόφασιν περὶ πολέμου, εἰρήνης καὶ διαπραγματεύσεων μὲ τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Αἱ πληροφοροὶ αὐταὶ παρουσιάζουν δύο ζητήματα μεγίστης σημασίας διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐξεφωνήθη ἡ ὁμιλία. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν εἶναι ποία ἦτο ἡ σύνθεσις τῆς «ἐκκλησίας», περὶ τῆς ὁ-

ποίας δμιλεῖ ὁ Μανουήλ, καὶ τὸ δεύτερον ποία ἦτο ἡ πρὸς τὴν κεντρικὴν διοίκησιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σχέσις τῆς πολιτείας τῆς Θεσσαλονίκης. Διὰ τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ζητημάτων αὐτῶν παρέχει μερικὰς ἐνδείξεις ὁ Tafralı O., Thessalonique au quatorzième siècle, Paris, 1913, 73 κ.έ., στηριζόμενος ὅμως κατὰ κύριον λόγον εἰς τὸ ἐνταῦθα ἐκδιδόμενον κείμενον τοῦ Μανουήλ, τὸ ὁποῖον ἐγνώριζεν ἐκ τοῦ κώδικος τῶν Παρισίων. Ἐκ τῆς δμιλίας τοῦ Μανουήλ δὲν προκύπτει σαφῶς ἂν πρόκειται περὶ τῆς «συγκλήτου» ἢ περὶ τῆς «ἐκκλησίας τοῦ δήμου», λόγῳ ὅμως τῶν μεγάλων ἀρμοδιοτήτων τὰς ὁποίας φαίνεται ἔχουσα ἡ συγκέντρωσις αὐτῇ νομίζω ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ τῆς πρώτης παρὰ περὶ τῆς δευτέρας. Πρὸς τὰ μέλη τῆς συγκλήτου (ἢ ἄλλως βουλῆς), ἣτις ἀπετελεῖτο ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματούχων μετὰ τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως, ὠμίλησεν καὶ ὁ Ἰσίδωρος τὸ 1393 μὲ θέμα «Ὅτι φέρειν χρὴ τοὺς τῶν κοινῶν προϋσταμένους καὶ προὔχοντας ἐν πολιτείᾳ τοὺς τῶν πολλῶν καὶ εὐτελῶν ἀνθρώπων γογγυσμούς» (ἐκδοσις Δασούρδα, 3^η ἀν. 60-65). Διὰ τὸ δεύτερον ἐκ τῶν εἰς τὴν δμιλίαν τοῦ Μανουήλ παρουσιαζομένων ζητημάτων, περὶ τῆς πρὸς τὴν κεντρικὴν διοίκησιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σχέσεως τῆς πολιτείας τῆς Θεσσαλονίκης, χρησίμους παρατηρήσεις περιέχει ἡ μελέτη τοῦ Βακαλοπούλου Ἀ., Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Βενετοκρατίας (1423-1430), Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Θεσσαλονίκη 1952, 127-149. Καθ' ἃ πειστικῶς ἀναπτύσσονται εἰς τὴν ὥς ἄνω μελέτην ἡ Θεσσαλονίκη ἀπελάμβανεν εἰδικῆς αὐτονομίας, ἡ ὁποία προφανῶς εἶχεν ἐνισχυθῇ, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Μανουήλ ἐξεφώνησε τὴν δμιλίαν του, λόγῳ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Τούρκων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν καταλήψεως τῶν περὶ τὴν Θεσσαλονικὴν πόλεων καὶ πολιχνίων. Ποῖαι ἦσαν αἱ ἤδη καταληφθεῖσαι πόλεις δὲν λέγει ὁ Μανουήλ. Προφανῶς ὅμως μία ἐξ αὐτῶν ἦσαν αἱ Σέρραι, αἵτινες κατελήφθησαν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1383 (πρβλ Δάμπρου Σπ., Ἰσιδώρου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ὁκτὼ ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι, ΝΕ 9, 1912, 403), καὶ ἐνδεχομένως ἡ Βέροια (Βέη Ν., Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, Βυζαντις 1, 1909, 236j). Ἡ Καστοριά εἶχε καταληφθῇ ἤδη τὸ 1374 (Beis Ν., Glanures dans les manuscrits des Meteores, Échos d'Orient 15, 1912, 342).

*
* *

Εἰς τὴν § 3 τῆς δμιλίας τοῦ ὁ Μανουήλ δίδει ζωνρὰν περιγραφὴν τῶν συζητήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐν Θεσσαλονικίᾳ ἐν ὄψει ἀναμενομένης ἐπιθέσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ἐξ ὧσων λέγει προκύπτει ὅτι διάφοροι Θεσσαλονικεῖς ὑπεδείκνυν τὴν ἀνάγκην ἀποστολῆς πρέσβων πρὸς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν ἐχθρῶν. «Χρὴ πρεσβεῖαν πέμπειν ὡς αὐτὸν σπονδὰς αἰτησομένους». Ὁ Μανουήλ δὲν ἔχει ἀντίρρηση διὰ τὴν ἀπο-

στολήν τοιαύτης πρεσβείας ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ φέρουσα εἰρήνην· «ἀλλ' εἰ μὲν οἱ πρέσβεις μετ' εἰρήνης ἐπανέλθοιεν, χάρις μὲν τῇ τὰ πάντα καλῶς ἰθύνουσῃ προνοίᾳ», «εἰ μὲν οὖν καταλλαγὰς ἀφίκοντο κομίζοντες οἱ πρέσβεις οἱ παρ' ἡμῶν, ἄσμενοι ἐκείνας προσδεξώμεθα». Καὶ ἄλλαι πηγὰὶ ἀναφέρουν πρεσβείας Θεσσαλονικέων πρὸς τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν. Οὕτως ὁ Ἰσιδωρος εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολήν του, ἣτις δέον νὰ ἔχῃ γραφῇ ἔπειτα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1385 καὶ ἐνδεχομένως ὀλίγον ἔπειτα ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1387 (Λαούρδα, ἐνθ' ἄν. 77 - 78) λέγει τὰ ἑξῆς· «πληροφορήθητε δέ, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, ὅτι καὶ ε-τοιμοὶ ἔσμεν σὺν θεῷ καταλαβεῖν αὐτόθι καὶ τοῦτο μόνον περιμένομεν, τοὺς ἐλευσομένους εἰς τὸν μέγαν αὐθέντην, ἵνα, ὅταν στραφῶσιν, ἐπανέλθωμεν, θεοῦ θέλοντος, μετ' αὐτῶν» (Λάμπρου, ἐνθ' ἄν. 388).¹ Ἄλλα χωρία ἀναφέρονται ὑπ' ἐμοῦ ἐνθ' ἄν. 73 - 74. Κατὰ ταῦτα ἡ προταθεῖσα ὑπὸ τινων Θεσσαλονικέων ἀποστολὴ πρεσβείας ἔλαβε πράγματι χώραν, ἄγνωστον ὅμως ἂν πρὶν ἢ ἔπειτα ἀπὸ τὸ 1387. Πρὸς τὴν πρεσβείαν ὅμως οὐτὴν εἶναι ἄσχετος ἄλλη, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέσχεν ὁ ἴδιος ὁ Ἰσιδωρος, καθ' ἃ ἀναφέρει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν IV ὁμιλίαν του (Λαούρδα, ἐνθ' ἄν. 57) καὶ οἱ ἐγκωμιασταὶ του Ἰβάνκος καὶ Συνοδικὸν (ἐνθ' ἄν. 73 - 74). Κατὰ ταῦτα αἱ εἰς τὰς πηγὰς ἀναφερόμεναι πρεσβεῖαι εἶναι δύο, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἀπεστάλη διαρκούσης τῆς παραμονῆς τοῦ Ἰσιδώρου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ δὲ δευτέρα ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπιστροφὴν του.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο Ν

ΙΣΙΔΩΡΟΣ, ΙΒΑΓΚΟΣ ΚΑΙ ΜΑΝΟΥΗΛ.

Ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν ἢ ἀναφέρονται εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν φθίνοντος τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ διαφωτίσῃ πλεῖστα σημεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἄσαφῇ καὶ σκοτεινὰ. Ἡ ἀναζήτησις ὅμως ἱστορικῶν πληροφοριῶν δὲν εἶναι ὀρθὸν τὰ συντελέσῃ, ὥστε νὰ ἀγνοηθοῦν καὶ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας περιέχουν τὰ κείμενα αὐτά, αἱ ὁποῖαι μολοντί δὲν ἀναφέρονται εἰς συγκεκριμένα περιστατικά, συντελοῦν ὅμως εἰς καλυτέραν γνῶσιν τῆς ὑπὸ εὐρύτεραν ἔννοιαν ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἐποχὴν. Μία ἐνότης εἰδήσεων εἰς τὰ κείμενα αὐτὰ εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰς προσωπικὰς σχέσεις τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Loenertz εἰς τὴν περὶ τοῦ Δημητρίου Κυδῶνῃ μονογραφίαν του² προσέφερεν ἤδη πολὺτιμα στοιχεῖα περὶ τῶν σχέ-

¹ Ἐσφαλμένως ἡρμήνευσεν ἐνθ' ἄν. σελ. 78 τὸν μέγαν αὐθέντην τῆς ἐπιστολῆς ὡς τὸν Ἰωάννην τὸν Ε'. Οὗτος προφανῶς εἶναι ὁ Μουράτ.

² Loenertz R., Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès, Échos d' Orient, 36, 1937 καὶ 37, 1938.

σεων τοῦ Μανουήλ Παλαιολόγου πρὸς τὸν Κυδώνην. Χρήσιμα, νομίζω, στοιχεῖα προσετέθησαν ἐσχάτως εἰς τὰ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου πρὸς τὸν ἴδιον Δημήτριον Κυδώνην.¹ Ἐξ ἀφορμῆς δὲ τῆς παρουσίας ἐκδόσεως τοῦ «Συμβουλευτικοῦ» τοῦ Μανουήλ, διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὁποίου παρέστη ἡ ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν αἱ προσφάτως δημοσιευθεῖσαι ὁμιλίαι τοῦ Ἰσιδώρου, δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ λεχθοῦν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν σχέσεων τῶν δύο αὐτῶν ἀνδρῶν πρὸς τὸν Θεσσαλονικέα διδάσκαλον Ἰβάγκον.

Εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μανουήλ ὁ Legrand² ἐπιτάσσει δύο κείμενα τοῦ Ἰβάγκου, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον εἶναι ἡ «*Μονωδία ἐπὶ τῷ ἀγιωτάτῳ καὶ ἀοιδίμῳ μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης κυρῷ Ἰσιδώρῳ τῷ Γλαβᾷ*», τὸ δὲ δεύτερον ἐπιστολὴ «*Εἰς τὸν πρῶτον τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἱερομόναχον κυρὸν Σίμωνα*». Τὰ εἰς τὴν Μονωδίαν ἀναφερόμενα περὶ τοῦ Ἰσιδώρου πληροφορικὰ στοιχεῖα ἔχουν ἤδη χρησιμοποιηθῆ ἑπαρκῶς. Σημειωτέον δ' ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ Ἰβάγκος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἰσιδώρου μὲ θερμοτάτας ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν ὅτι ὁ πρὸς αὐτὸν θαυμασμός του ἦτο ἀπεριόριστος. Εἰς τὴν πρὸς τὸν Σίμωνα ἐπιστολὴν, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἄλλως ἐνδιαφέρουσα, ὁ Ἰβάγκος λέγει· «*Ἐγὼ δὲ ὅτι μὲν καὶ παρὰ βασιλέων καὶ ἀρχόντων καὶ τοῦ κοινοῦ προστάτου καὶ διδασκάλου καὶ δεσπότου, τοῦ νῦν μετ' ἀγγέλων ἐν οὐρανοῖς συγχορεύοντος, καὶ τιμῶν καὶ δωρεῶν καὶ πολλῆς ἄλλης μεγαλοψυχίας ἡξίωμαι, ὁμολογῶ*». Ὁ «προστάτης, διδάσκαλος καὶ δεσπότης» εἶναι βεβαίως ὁ Ἰσίδωρος, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ὁ Ἰβάγκος εἰς τὴν «Μονωδίαν» ἐπὶ τῷ θανάτῳ του ὀνομάζει «*προστάτην, καθηγητὴν καὶ διδάσκαλον*», εἰς δὲ τῶν «*βασιλέων*», τοὺς ὁποίους ἀναφέρει, εἶναι βεβαίως ὁ Μανουήλ, τοῦ ὁποίου μακρὰν πρὸς τὸν Ἰβάγκον ἐπιστολὴν ἐδημοσίευσεν ἡδη ὁ Legrand.³ Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἐγράφη εἰς ἀπάντησιν ἄλλης, μὴ διασωθείσης, τοῦ Ἰβάγκου πρὸς τὸν Μανουήλ, ὁ ὁποῖος προφανῶς εἶχε γνωρίσει τὸν Ἰβάγκον κατὰ τὴν παραμονὴν του ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ εἶναι πρόσκλησις πρὸς τὸν γηραιὸν πλέον διδάσκαλον νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν βασιλέα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Μανουήλ πλέκει θερμοτάτον ἐγκώμιον εἰς τὸν παλαιὸν φίλον του, περιγράφει δὲ ὠραιότατα τὴν ἄνοιξιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Τὸ κείμενον εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα τοῦ Μανουήλ, ἔχει δὲ γραφῇ εἰς καιροὺς εἰρηνικούς, ὅτε πλέον ἡ Θεσσαλονίκη εἶχεν ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τοὺς κατακτητάς της («*τὰ τῶν Ρωμαίων ἦθῃ καὶ νόμους ἐν οἷς ἡ πόλις ἐπολιτεύετο βαρβαρικῇ δουλείᾳ κατενεχθέντα, καθάπερ σῶμα σεσηπὸς γῆρα, ἀνηβᾶν αὐτῇ δεδωκότι*»), δηλ. ἔπειτα ἀπὸ τὸ 1402, ὅτε οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν

¹ Λ α ο ῦ ρ δ α, ἐνθ' ἀν. 78 - 82.

² L e g r a n d, ἐνθ' ἀν. 105 - 112.

³ Ἐνθ' ἀν. 62 - 72.

ἦτταν των εἰς Ἀγκυραν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην (πρβλ. καὶ «νῦν ἡ κάκιστ' ἀπολουμένη παρελήλυθε μοῖρα καὶ ἔξεστι ποιεῖν ἐκάστῳ τὸ παριστάμενον»), τῆς ὁποίας ὁ Μανουήλ δὲν χάνει τὴν εὐκαιρίαν νὰ πλέξῃ τὸ ἐγκώμιον: «ἐν πόλει, μητρὶ δητόρων δικαίως ἂν προσηγορευμένη, μᾶλλον δὲ πηγῇ τῶν λόγων καὶ οὔσῃ καὶ φαινομένη· ἄφθονος γὰρ ἦν αἰὲς ὁ τοιοῦτος αὐτῇ τόκος, ἀγχινόια καὶ σπουδῇ τῶν οἰκητόρων ἀρδευομένη». Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ὁ Ἰβάγκος διέπρεψεν ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας διὰ τὸ ἦθος του, ἀργότερον δὲ διὰ τὴν σοφίαν, τὴν προσήνειαν καὶ τὴν εὐκρισίαν του, ἀκόμη δὲ καὶ τώρα «εἰς γὰρ τοσόνδε γῆρας ἐληλακῶς» ἔξακολουθεῖ νὰ διαπρέπῃ ἐν Θεσσαλονίκη. Ἡ ὑπὸ τοῦ Μανουήλ προβαλλομένη αὕτη εἰκὼν τοῦ Θεσσαλονικέως διδασκάλου εἶναι, νομίζω, χρήσιμον στοιχεῖον διὰ τὴν μελέτην τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐν Θεσσαλονίκη κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ